

Sona Erişinin 100. Yılında 1. Dünya Savaşı'nın Ekonomik Cephesine Dâir Bir İnceleme

İrfan KALAYCI¹

Öz

Birinci Dünya Savaşı (1. DS) 1914-18 yıllarında 'ekonomik savaş' ile 'savaş ekonomisi' arasında geçmiş bir cephe savaşları bütünüdür. 1. DS'nin nedenleri genellikle 'ekonomik'tir. Bu nedenlerden bazıları şunlardır: Atlantik'in iki yakasındaki devletlerin askeri, politik ve ekonomik güç yarışına girmeleri; mevcut uluslararası ticari engelleri aşma çabası; enerji, hammadde arz güvenliğini ve sanayi için girdi akışını sağlama arzusu; sömürgeleştirme fırsatlarını ve çeşitli rantları yakalama ihtiyacı. Milyonlarca insanın ölümüne yol açan 1. DS'nin genel sonuçları da 'ekonomik' ağırlıklıdır: Örneğin savaş bittiğinde dünyanın politik coğrafyası gibi ekonomik coğrafyası da değişmiş; silah sanayisi daha fazla büyümüş, üretimde ülkeler arası rekabet kızışmış ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının ön koşulları oluşmuştur. Savaş sürecinde savaş ekonomisi uygulanmış, bu politika savaştan sonra devam etmiştir. Savaş ekonomisi kitlesel işsizlik ve yoksulluk ile mücadelenin yanı sıra, savaş tazminatları, dış borçlanma, karşılıksız emisyon ve karne ile tüketimi doğru yönetmeyi kapsamaktadır. 1. DS ve sonuçları İ. Haldun'un "Her milletin üç devri vardır; fetih, durma, çöküş devri" şeklindeki tarih görüşünü doğrulamıştır. 1. DS'na katılan tüm devletler gibi o zaman birer imparatorluk olan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı devletleri de savaş bütçesi yoluyla savaş ekonomisi uygulamışlardır. Savaş ekonomisi uygulamalarının hedefi duraklama ve çöküşü engellemek, en azından geciktirebilmektir. Fakat anılan imparatorluklar diğerleri gibi çöküşten kurtulamamışlardır.

Anahtar kelimeler: *1. Dünya Savaşı, ekonomik neden ve sonuçları, savaş ekonomisi.*

¹ Prof. Dr. İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, irfan.kalayci@inonu.edu.tr.

An Analysis on Economic Front of World War I at the 100th Anniversary of Its Finish

Abstract

The First World War (WW 1) is the whole of the frontal wars past between the economic war and the war economy in 1914-18. The causes of WW 1 are often 'economical': Some of these are to enter the military, political and economic power rivalries of the two neighboring countries of the Atlantic; efforts to overcome existing international trade barriers; the desire to provide energy and raw material supply security and input flow for the industry; the need to capture colonization opportunities and various rantings. The general results of WW 1 which has killed millions of people, are also 'economical': For example, when the war ended, the economic geography of the world changed as the political geography of the world, the arms industry grew more, the competition between the countries increased and the pre-conditions of the World Economic Depression of 1929 were formed. During the war period, war economy was applied and this policy continued after the war. The war economy includes correct management of war reparations, foreign borrowing, unrequited emissions and ration card based consumption as well as combating mass unemployment and poverty. WW 1 and its results have been confirm to I. Haldun's historical opinion in the form of "Every nation has three cycles; conquest, stagnation, decadence." Like all states participating in WW 1, the Austro-Hungarian and the Ottoman states also, which were then empires, applied war economy through the war budget. The aim of the war economy practices is to prevent, at least to delay, pause and collapse. But these empires did not survive the collapse like the others.

Keywords: *World War I, its economic causes and consequences, war economy*

1. Giriş

Birinci Dünya Savaşı (1. DS) sıcak savaş özelliğine uygun bir şekilde 1914 yılının bir yaz ayında (Temmuz) başladı. 1918 yılının bir Sonbahar ayında (Kasım'da) ise sona erdi. Ancak savaşın patlama nedenleri ve sonuçları, başlama ve bitiş ayları kadar rastlantısal olmamıştır. 1. DS İkinci Dünya Savaşı'na (II. DS) kadar olmak üzere 'Dünya Savaşı' ya da 'Büyük Savaş', ABD de savaşa girinceye kadar 'Avrupa Savaşı' olarak bilinir. 20. yy. uygarlığın en uzun yüzyılı olduysa, bunun nedeni iki dünya savaşına sahne olmasıdır. Bu açıdan 20. yy. ilk ve tektir.

Langlois, vd.'nin ifade ettiği gibi "*Hiç kimse 1914'te Ağustos'un başında bütün Avrupa'da yankılanan sesin bir toplanma borusu değil de Avrupa'nın kendi matem borusu olduğunu bilmezdi.*"² Matem borusuna konu olan 1. DS her yönüyle dramatik ve ahlâksal sorun olmak dışında, ekonomik ve sınai özelliği de olan bir savaştı. 1. DS 1914-1918 arasında geçmiş bir ekonomik savaş (economic war) ve savaş ekonomisi (war economy) uygulamasıdır. Ekonomik alanda denge ve istikrarı devletin etkin müdahalesi ile sağlamanın aracı olan politik ekonomi açısından çok daha büyük bir savaş özelliği taşımaktaydı. Zira bu savaş salt işsiz gençlere bağlı etkin işgücünü askerileştirmekten ve asker stokunu cepheye sürmekten ibaret değildi, belki de daha fazlasıyla, onların masraflarını karşılama yeteneği anlamında ciddi bir finansman işiydi.

Mombauer'in vurguladığı gibi, '*1. DS gelecekteki gelişmelere temel oluşturan büyük bir felaketti.*'³ Zira 1. DS kadar Dünya haritasını değiştirecek ve Dünya ekonomilerinde bölünme-parçalanma (dezentegrasyon) fırtınası yaratacak başka bir savaş olmayacaktı. 1914-1939 arasında dünya coğrafyasının en az yarısı bölündü ya da parçalandı, bir kısmı da yeniden 'yapıştırıldı' ya da inşa edildi. Küresel savaşların özünde ve doğasında hep "2-Y" var olmuştur: Yıkım ve yapım. Savaş oyuncularını genellikle düşman kalelerini yıkarlar, fakat bazen de ele geçirdikleri kaleleri tamir ederler ya da yeniden yaparlar. Nitekim 1. DS ile birlikte yeni ulus-devletler doğar, örgütlü emek yükselir ve Sovyet-Rus devrimi gerçekleşirken savaş kendi içinde yıkım ve yapımı aynı anda barındırmıştır. Yıkarken yapan, yaparken yıkan savaşın ilki olan 1. DS'nin bu işlevini, -yaklaşık sadece çeyrek yüzyıl sonra patlayacak olan- ikincisi (II. DS) sürdürecekti. Her iki savaş, devletler bazında kendi galipleri ile mağluplarını ve halklar bazında kendi zenginleriyle yoksullarını

² Georges Langlois, Jean Boismenu, LucLefebvre ve Patrice Ragimbald, *20. Yüzyıl Tarihi*, 2.b., Çev. Ö. Turan, Nehir Yayınları, İstanbul, 2003, s. 62.

³ Annika Mombauer, *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus*, Routledge, London, 2013, p. 1.

yaratacaktı. Burada adı geçen savaş oyuncularının bazıları mağrur (büyük devletler) iken bazıları da mağdur (küçük devletler) görüntüsü vermekteydi. Örneğin Osmanlı ve onun yanında yer aldığı Avusturya-Macaristan devletleri mağrur olarak girdikleri savaştan mağdur halde çıkmışlardır. Mağduriyetin en net faturası yüksek bir can ve mal kaybı karşılığında imparatorluğun bölünmesi ve ulus-devlete doğru evrilmesi olmuştur.

1. DS bir jeopolitik savaş olmaktan çok gerçekte bir ekonomi savaşı niteliği taşıdığından,⁴ savaşa doğrudan ya da dolaylı katılan devletler savaş sürecinde ‘savaş ekonomisi’ politikalarını uygulamak zorunda kalmışlardır. Savaş ekonomisi uygulamaları II. DS’nin ekonomik tarihinde de görülmektedir. 1. DS ekonomi tarihi genel olarak; büyük devletlerin savaş süresince yüklendikleri maliyetleri, savaş borçlarını ve tazminatlarını; Almanya’nın ablukası, savaştan etkilenen tüm ulusların temel gıda ve hammadde stoku gibi uzun süreli ekonomik hazırlıkları; ayrıca bu süreçte dünyadaki emek göçünü, askeri ulaşımı, sanayi ve tarımla ilgili gelişmeleri kapsayan bir tarihtir.

1. DS sonuçları itibariyle İ. Haldun’un tarih felsefesinde geçen “*Her milletin üç devri vardır; fetih, durma, çöküş devri*” şeklindeki gelenekselleşmiş özgün görüşünü doğrulamıştır. Savaş ekonomisi uygulamalarının hedefi duraklama ve çöküşü engellemek ya da geciktirmektir. Savaş ekonomisi devletin milli ekonomiyi savaş konjonktüründe canlı tutmak, savaşı lehine çevirmek için belli bir plan-program çerçevesinde aldığı önlemlerin genel adıdır. Bu önlemlerin etkililik derecesine göre savaş denetim altına alınmış olur.

Savaş ekonomisi öncelikle parasal ve mali politikalarla yürütülür. 1. DS’na katılan tüm devletler gibi o zaman diliminde birer imparatorluk olan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı devletleri de ‘savaş bütçesi’ yoluyla savaş ekonomisini uygulamışlardır. Savaştan galip çıkmak için sivillerin tüketimini kısıp cephede askerin tüketimine ağırlık vermişlerdir. Bunun için belirli ürünleri tüketim karnesine bağlamışlar; sivilleri seferberlik kapsamında askere çağırılmışlar; savaş zamanında yurt içi ekonomik kaynakların çoğunu halkın refahını arttıran kalemlerden çekip cephede kullanılacak malların

⁴ Oysa Heaton gibi bazı ekonomi tarihçilerine göre, I. DS’na yol açan nedenler arasında, kapitalizm ya da emperyalizm odaklı ekonomik konular yoktur: Sömürgeler, pazarlar, doğal kaynaklar, hammaddeler ve yatırım malları için yapılan kavgalar, rekabet ve düşmanlıklara yapılan genel göndermeler konuyla ya ilgisiz ya da yanılıcıdır. O dönemin Avrupa’sında hiçbir güçlü ekonomik sınıf ne savaşı arzu ediyor ne de savaşa yol açabilecek ekonomik politikaları destekliyordu. O yüzden savaşın en güçlü nedeni, Almanya’nın Avrupa’nın göbeğinde, diğer rakip ülkelerin aleyhinde politik, askeri ve ekonomik yönden tek güçlü egemen devlet olmak istemesi ve eğilimi destekleyenlerle karşı çıkanlar arasında uluslararası uzlaşmaz çelişkilerin doğmasıdır. (Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M. A. Kılıçbay ve O. Aydoğuş, Paragraf Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 569.)

üretimine kaydırmışlardır. Bunun sonucunda piyasalarda hiper-enflasyon ve karaborsa oluşmuş, yoksulluk artmıştır. Savaş ekonomisi, başlangıçta makroekonomiyi savaş koşullarında bile sağlıklı-canlı tutmak amacıyla uygulanmışken bir süre sonra hastalıklı-durgun bir hale sürüklemiş olmaktadır.

1. DS Avrupa’da hangi devletin ittifak, itilaf ya da tarafsız kuvvetler arasında olduğunun yanı sıra, hangi devletin zengin-güçlü ya da yoksul-zayıf olduğunu da şeffaf hale getirmiştir. Müttefikler yani İtilaf devletleri (Birleşik Krallık, ABD, Rusya, Fransa), Merkezi kuvvetlere yani İttifak devletlerine (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı) kıyasla savaşta harcayabilecekleri çok büyük gizilgüç (potansiyel) servete sahipti. Bir tahmine göre,⁵ Müttefikler savaşta 147 milyar dolar (\$), Merkezdekiler ise 61 milyar \$ harcadılar. Britanya tek başına 47, Almanya ise 45 milyar \$ ile en fazla harcama yapan devletler oldular. Savaşın en büyük galibi olan ABD’nin yaptığı harcama, gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYH) yaklaşık %52’sine denk olup 32 milyar \$ idi.

1. DS’nin kendine özgü birçok dogmasından söz edilir; bunlardan en meşhur olanı, Yaz 1914’ün sonunda Alman İmparatoru Kayzer Wilhelm’in askerlerine söylediği şu sözdür: “*Yapraklar ağaçlardan düşmeden sizler evinize dönmüş olacaksınız.*” Avrupa çapında pek çok insan bu iyimser tahmine inanmıştı.⁶ Ekonomik nedenler çok olmasaydı, 1. DS çok uzun sürmeyecek ve ters tahminler dünya dogmalar tarihine geçmeyecekti. Bu dogmanın bir kaynağı, savaş çıkması ile Alman dünya politikası yani 'weltpolitik' arasında doğrudan bir ilişkinin bulunmaması olarak kaydedilebilir. Çünkü ‘weltpolitik’ Avrupa’da bir yayılma içermiyordu. Prusya İmparatorluğu-Büyük Alman Devleti (Reich) içinde ikincil-ulusal olmayan gruplar kaynaşmıştı. Weltpolitik’in amacı Almanya’da bütünleşmeyi, tarımla sanayi arasındaki uzlaşmayı ve sosyal demokrasiyi sağlamaktı.⁷ Almanya 1. DS’na katılan tüm ülkeler içinde en simgesel devletlerin başında gelmektedir. Zira 1. DS’nin nedenlerine şeffaf şekilde katkıda bulunduğu kadar, bir ‘mağlup’ ve hatta ‘mağdur’ olarak sonuçlarına da katlanmayı bilen bir devlet idi.

1. DS bir madalyonun iki yüzü gibidir: Bir yüzünde ekonomik, diğer yüzünde politik nedenler ve sonuçlar kodlanmıştır. Bu makalede amaç, ekonomik özellik taşıyan kodları belirlemek dışında, savaşta en fazla zarar görmüş

⁵ Harvey E Fisk, *The Inter-Ally Debts: An Analysis of War and Post-War Public Finance, 1914-1923*, Banker’s Trust Company, NewYork-Paris, 1924, pp. 11-40; Carlos Lozada, “The Economics of World War I”, *The National Bureau of Economic Research* (NBER), 2014.

⁶ John H. Maurer, *The Outbreak of the First World War: Strategic Planning, Crisis Decision Making, and Deterrence Failure*, Westport: Greenwood Pub. 1995, p. 3.

⁷ Hew Strachan, *The First World War: Vol. I: To Arms*. Oxford University Press, Oxford, 2001, pp. 11-2.

olan devletlerden Osmanlı ve Avusturya-Macaristan özelinde 1. DS sürecini ve bu süreçte uygulanan savaş ekonomisini (savaş konjonktürüne özgü ekonomik politikaları), savaşın sona erişinin 100. yılında, saptamaktır.

2. Literatür Taraması

1. DS'nı ekonomik açıdan inceleyen literatür oldukça geniştir. Aşağıda bu incelemenin çerçevesine giren ve konuyu genel-Avrupa ve Osmanlı bağlamında ele alan bazı eserler özetlenmiştir.

Royde-Smith ile Showalter 1. DS'nın niteliğini ortaya koymuşlardır. Onların belirttikleri gibi 1. DS Avrupa ülkelerinin çoğunu Rusya, ABD, Orta Doğu ve diğer bölgelerle birlikte uluslararası bir çatışmaya sürükledi. Güney Slav milliyetçi Gavrilo Princip tarafından 28 Haziran 1914'te Avusturyalı Arşidük Franz Ferdinand'ın öldürülmesinden sonra başlayan savaşta mücadele, 19. yy. taktikleri ve 20. yy. teknolojisi arasındaki çatışmaydı. Dört imparatorluk hanedanı (Avusturya-Macaristan'ın Habsburgları, Almanya'nın Hohenzoller'leri, Osmanlı Sultanlığı ve Rusya'nın Romanovları) savaşın doğrudan bir sonucu olarak çöktü ve Avrupa'nın haritası sonsuza dek değişti.⁸

Aybar, 1. DS'nın neden ve sonuçlarını bir bütünlük içerisinde incelemektedir: Temel nedenler; i- Alman İmparatoru II. Wilhelm'in (1890) izlediği yeni uluslararası yayılmacı politika, ii- Britanya ile Almanya başını çektiği ekonomik güçler dengesindeki değişim, iii- Afrika ve Asya'daki sömürgeci devletler arasındaki çatışmalar, iv- Fransa ve Almanya arasında (Alsace ve Lorraine toprakları için) cereyan eden bölgesel rekabet, v- Balkanlar'da hegemonya için Rusya ve Avusturya-Macaristan arasındaki rekabet, vi- ABD ve Japonya gibi Avrupa dışı ülkelerin dünya güçleri düzeyine yükselmek istemesi iken; savaşın ana sonuçları ise i-savaşı kazanan ancak kendi topraklarındaki çatışmayı yaşamamış olan ABD'nin ilk dünya gücü olması, ii-kadınların işgücüne dâhil edilmeye başlanması, iii- Sovyet Devrimi'nin zafer ilan ederek dünyada sosyalist iklime zemin hazırlaması, iv- savaş sırasında yaşanan aşırı milliyetçiliğin bazı ülkeleri faşizme sürüklemesi şeklinde sıralanabilir.⁹

Heaton, 1. DS'nın sürprizlerle dolu bir savaş olduğuna işaret etmektedir; şöyle ki: i-Almanya'nın dışında ve içinde, Sosyal Demokrat Parti'nin Reichstag'da savaş kredilerini onaylamamak suretiyle, başlamış savaşı önleyebileceğine ilişkin yaygın bir güven vardı. ii-Benzer bir yaklaşıma göre, savaş

⁸ J. Graham Royde-Smith and Dennis E. Showalter, "World War I 1914–1918", AUG 13, 2018.

⁹ Juan Carlos Ocaña Aybar, "The First World War (1914-1918)", *Geography and History–Bilingual Studies–IES*, No: 4 ESO, Parque de Lisboa, Alcorcón (Madrid), Winter 2016, pp.4, 20-21.

kaçınılmaz olsa da hiçbir taraf uzun bir süre finanse edemeyeceğinden savaşın çabuk biteceğine dair –yanılsamayla sonuçlanan- bir inanç oluşmuştu. iii- Savaşta tüketilen mühimmatta sıkıntı çekilmesine rağmen talep artmaya devam etti. iv- Taraflarda gıda sorunu büyüdü ve karne düzenine geçildi. v- Sınai hammadde talebi arzı aştı ve ithal ikamecilik yapılmaya başlandı. vi- Normal sivililerin de askere alınmasıyla emek piyasalarında etkin işgücü kıtlığı büyüyerek iki tarafta da milyonlarca sayıya ulaştı. vii- Hiçbir taraf önceden seferberlik hazırlığı yapmadığı için devletler özel kesime büyük miktarlarda borçlandılar ve mali krizlere girdiler.¹⁰

Lampe, 1. DS'nın çıkmasının nedenlerinden birine vurgu yapmaktadır. Onun belirttiği gibi, 1. DS'ndan başrolde olan Avusturya'nın Sırbistan üzerindeki ekonomik kaldıraç eksikliği, askeri seçeneğe başvurmasının bir nedeni olarak gösterilmektedir. Savaşın sonunda, galip güçlerin çatışmanın başladığı Orta Avrupa bölgesine önemli bir ekonomik rahatlama sağlama seçeneği yoktu. Yunanistan ve Bulgaristan, mültecilerle karşı karşıya kaldı. Romanya, Yugoslav Krallığı, Avusturya-Macaristan ekonomilerinin 1920'lerde elde ettiği mali istikrar ancak savaş borçlarını azaltmak için hizmet etti.¹¹

Wotinsky 1. DS'ndan alınabilecek dersler üzerinde durmuştur. Ona göre öncelikle 1. DS'ndan sonraki ekonomik gelişmelerin seyri, tekrar yeni bir savaş kehaneti olarak yansıtılmamalı fakat 1. DS'ndan sonra edinilen deneyimlerden tam olarak yararlanılmalıdır. Deneyimlerden bazıları şunlar: Tarımın ve silahlı kuvvetlerin hareketsizleştirilmesi; insan gücünün ve diğer kaynakların yeniden dağıtılması; çalışma saatlerinin, fiyatların, ücretlerin ve vergilerin yeniden düzenlenmesi; savaşın gevşemesi ve nihai olarak ortadan kaldırılmasına ilişkin denetimler. Savaşın sona ermesinden hemen sonra 1918-19 kışında olduğu gibi dünya ekonomileri sallandı; 1921'de olduğu gibi, daha uzun bir ekonomik geri çekilme ve belki de birkaç yıl sonra, terhis sürecinin tamamlanmasından sonra kronik sosyal çatışmalar doğdu; 1930'larda olduğu gibi, sanayinin savaş sırasında biriken talep ile yakaladığı yeni bir refah döneminden sonra kitlesel işsizlik ve sefalet oluştu.¹² Ne var ki 1. DS ile 'dağılan taşlar', yeni bir kaotik dönüşüm süreci sayılan II. DS ile yerine oturtulacaktı.

¹⁰ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 569-571.

¹¹ John R. Lampe, "Stabilizing Southeastern Europe, Financial Legacies and European Lessons from the First World War", in *The Economic Causes and Consequences of the First World War*, Eds: I. Vujačić and M. Arandarenko, Center Faculty of Economics, University of Belgrade, Čugura Print, Beograd, 2015, (12-33), p. 15.

¹² W. S. Woytinsky, "Postwar Economic Perspectives 1. Experience After World War I", *Social Security Bulletin*, 1945, pp. 18-20.

Eldem, Osmanlı'nın 1. DS'ndeki ekonomik koşullarından söz etmektedir: 1. DS konjonktürüne girilirken savaşın odağındaki Batı Avrupa demiryolu altyapısını tamamlayarak fakat tarımı ihmal ederek sanayileşmiştir. Osmanlı ise çöküşe doğru giderken süregelen borçlanmalardan dolayı yabancı devletlerin ve büyük sermaye çevrelerinin etkisindedir. Bunda mali reformların zamanında yapılmamasının payı olabilir. Batı'nın kalkınma düzeyini yakalayamamış Osmanlı'da 1. DS'na kadar sınırsız ithalata rağmen altın stoku azalmak yerine artmış, fiyatlar sabit denecek düzeyde istikrarlı, maaşların satın alma gücü yüksek ve Osmanlı Lirası dünyada mevcut en sağlam paralardan biridir.¹³

Kurtoğlu, 1. DS ile birlikte dönemin liberal dünya ekonomisinde önemli değişikliklerin görüldüğünü sıralamaktadır: Savaşla birlikte uluslararası ekonomik ve ticari yapı bozulmuş, serbest ticaret rafa kaldırılmış, sanayileşmiş devletler birbirlerine ambargo koyarken Almanya denizaşırı pazarlarını kaybetmiş, İngiltere'nin savaş bitiğinde sanayi malları ihracatı yarı yarıya daralmış, ABD ve Japonya Avrupa'nın kaybettiği pazarlara yerleşmişler, G. Amerika ve Asya ülkeleri ithal ikameci sanayileşme stratejisini benimsemişler, bölgelerin kiminde üretim dururken kiminde ise aşırı hammadde ve gıda talebi nedeniyle zirveye çıkmış, ayrıca fiyat hareketlerinin denetim mekanizması olan altın para standardı büyük zarar görmüş ve savaşdaki çoğu ülke devalüasyon yapmış ve aşırı karşılıksız para basma sonucunda hiperenflasyonla karşılaşmış, Almanya ve İngiltere'de bile işsizlik ve yoksulluk artmış, hemen her yerde yapay 'harp zenginleri' türemiş ve 'devlet ekonomisi' – 'ekonomik devlet' politikaları ilgi görmeye başlamıştır.¹⁴

Pamuk, Osmanlı'nın 1. DS'nı da kapsayan son iki yüzyıllık ekonomi tarihini incelemiştir. O, savaş başlayınca Osmanlı'nın dış ekonomik ilişkilerinin, kurulacak Cumhuriyet yönetimini rahatlatacak şekilde, şu üç alanda radikal bir şekilde değiştiğini belirtmektedir: i- Jakoben İttihat Terakki hükümeti Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı kapitalistler Osmanlı mevzuatına tabi kılınacak şekilde kapitülasyonları tek taraflı kaldırdı. ii- Tüm mallara aynı oranda uygulanan gümrük tarifeleri (ad valorem) yerine 1915'ten itibaren konjonktüre göre değişen tarifeleri yürürlüğe koydu. iii- Osmanlı devletinin tahviller dâhil tüm borçları için ödemeler durdurularak -bugünkü IMF rolünde olan- Dünyu Umumiye İdaresi askıya alındı. Fakat Osmanlı, Akdeniz'deki gemileri İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından

¹³ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. vii.

¹⁴ Ramazan Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi (1838-2010): Mali Bağımlılık, Büyüme, Krizler ve Siyasi Sonuçlar*, Destek yayınları, İstanbul, 2017, s. 226, 229 ve 231.

ablukaya alınınca dış ticarete 1. DS sürecinde ağır bir darbe aldı; sanayide ithal ikameciliğe zemin hazırlasa da savaşın ortalarında dış ticaret hacmi yarı yarıya daraldı.¹⁵

Güran, Osmanlı mali düzeninin¹⁶ 1. DS'ndaki seyrini bazı istatistiklerle dayandırmaktadır: İttihat Terakki hükümeti döneminde (1916-1917) bütçeden en fazla harcamanın yapıldığı alanlar askeri (%40,4), borç yönetimi (%26,7) ve sosyal güvenlik (%13,3) iken, bütçe gelirleri içinde ise en yüksek payı %20,8 ile aşar ve %12,5 ile gümrükler, en az payı ise %1,6 ile askerlik bedeli oluşturmuştur.¹⁷

Kazgan, Osmanlı'nın 1. DS'ndaki durumunu küreselleşme bağlamında ele almaktadır: Buna göre Osmanlı 1. DS'na kadar Avrupa kapitalizmine kapitülasyon türünden ödümler vererek eklemlenmiş ve yarı-sömürgeleşmiş bir ekonomi görünümünde olsa da hiçbir zaman sömürge haline gelmemiş fakat Avrupa'nın Reform- Rönesans hareketlerine gerekli uyumu göstermemiştir. Öte yandan azınlıkların ve yabancıların elindeki mali sermayeye (finans-kapitale) karşı milli bankacılığı ve ekonomide Müslüman milli burjuvaziye yeşertme çabalarında somutlaşan Osmanlı'da ulusçu bilincin gelişmesi 1. DS yıllarına rastlamaktadır. Ayrıca yazar, milli ekonomi stratejisini uygulayan İttihat Terakki iktidarında 1914'te kapitülasyonları (Sevr Antlaşması'na kadar) kaldırma ve gümrük vergilerini (önce %15 sonra %30'a) arttırma fırsatını bulan Türkiye'nin, SSCB ile sınırdaş olarak da 1917 Bolşevik devriminden itibaren "*tampon devlet*" işleviyle Batı için 1. DS sürecinde ayrı bir önem kazanacağına vurgu yapmaktadır.¹⁸

Metinsoy, literatürde pek az yer bulan 1. DS'nın yol açtığı erzak sıkıntısı ve eşitsizliğinin Osmanlı kadınları üzerindeki etkisini araştırmıştır: Ona göre, özellikle yoksul kadınlar devletten sürekli yeni yardım taleplerinde bulunarak, bürokratik olanakları zorlayarak, iâşe politikalarını pazarlık unsuru haline getirerek ya da onlara direnerek devletin savaş döneminde politikalarının şekillenmesinde az da olsa etkili oldular. Savaş yıllarında ekonomik hakları pek iyileştirilmeyen yoksul kadınlara karşı eğitilmiş ve seçkin Os-

¹⁵ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, 6. baskı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 1614-166.

¹⁶ II. Abdülhamit döneminde Ermeni maliyeci-hazineci paşalarla modern bir kamu maliyesini kurmak isteyen Osmanlı devleti I. DS'na; harcamacı savaş ekonomisi stratejisi altında olmak üzere, kırsal kesimde çiftçilerden alınan aşar vergisi, şehirlerde tüketicilerin ödediği pazar ve gümrük vergileri ile gayrimüslimlerden toplanan cizyeye dayalı geleneksel mali düzenle girmiştir.

¹⁷ Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 313.

¹⁸ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 3. baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 13-14 ve 40-45.

manlı kadınları ise kurdukları cemiyetler ve yayın faaliyetleri ile devletle etkileşimlerini hızlandırarak önemli bir toplumsal deneyim ve siyasal birikim kazanmalarının yanısıra Osmanlı kamuoyunun bir parçası oldular.¹⁹

Harrison ise 1. DS'nin her biri ekonomik, politik ve stratejik olan yaygın efsanelerini ve gerçek unsurlarını göstererek anlatır: Bir efsaneye göre, savaş bir hesaplama olmaksızın sonuçlanan, istemeden yapılan bir çatışmaydı. Aslında, Büyük Savaşa yol açan kararlar, daha geniş maliyet ve sonuçların kayda değer öngörüsü ile hesaplandı. Savaşı başlatanların ruhu, 'akılcı karamsarlık' olarak tanımlanır. Bir efsane de savaşın barışı kuşattığına dairdir; 1. DS'nı bitiren Versailles Antlaşması bir sonrakinin temellerini atmasına rağmen antlaşmanın politik seçim etkisi, tazminat müzakeresi ve izleyen hiperenflasyon kısa sürdü.²⁰

3. 1. Dünya Savaşı'nın Ekonomik Nedenleri

1. DS Avrupa'da iki karşıt blok arasında cereyan eden sınıaleşmiş bir kitleler savaşı idi. Vatanseverliğin sınandığı, belirsiz, kayıp neslin savaşı, devasa insani ve ekonomik kayıpların verildiği savaş denilince 1. DS akla gelir. 1. DS 1914-18 yılları arasında cereyan eden cephe savaşları bütünü olarak adlandırılır.

1. DS'nin nedenleri genellikle 'ekonomik'tir. Bu nedenlerin başında; Atlantik'in iki yakasındaki devletlerin askeri ve politik güç dışında ekonomik güç yarışına girmeleri; mevcut uluslararası ticari engelleri aşmak istemeleri, enerji ve hammadde arz güvenliğini ve sanayi için girdi akışını sağlamaya çalışmaları, sömürgeleştirme fırsatlarını ve çeşitli rantları elde etme ihtirasları, vs. sayılabilir. 1. DS'na yol açan ekonomik nedenler sistematik olarak şöyle sıralanabilir:²¹

i- Sömürge (koloni) rekabeti: Avrupalı devletler genişlemek ve zenginlik yaratmak konusunda doyumsuz bir iştah içindeydiler. Büyüyen sanayileşme kapasitesi bakımından hep yeni doğal kaynaklar gerekiyordu. Asya'dan Afrika'ya ve Latin Amerika'ya kadar dünyada fethedilebilmiş toprakların çoğu Avrupalıların sömürgesi olup denetimi altındaydı. Sömürgelerin paylaşımı noktasında Avrupalılar kıyasıya bir rekabet halindeydi.

¹⁹ Elif M. Metinsoy, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Kadınlarının Gıda ve Erzak Savaşı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 243, Mart 2014.

²⁰ Mark Harrison, "Myths of the Great War", (presented as keynote lectures to) the Economic History Society Annual Conference at the University of Warwick, 28 March 2014, p. 21.

²¹ World.ology, Great War/World War I (1914-1919): "Further Understanding: Causes of World War I", *A New Terrible Type of Warfare, New Nations Created in Europe*; David G. Herrmann, *The Arming of Europe and the Making of the First World War*; Princeton University Press, 1997.

ii- Silahlanma yarışı: Ekonomik ve sömürgeci rekabet bir pota içinde kaynarken, her bir ulus eşsiz bir düzeyde kendi askeri silah tesislerini kurdu. Avrupalı güçler birbirlerine karşı üstünlük kazanmaya çalışırken onların silahlanma birikimi ve gelişimi de denetimsiz bir döngü içinde sürdü. Doğal olarak, orduların artan miktarda silahlanması Avrupa'yı 1. DS eşiğine getirecekti.

iii- İflah olmaz milliyetçilik: Avrupa'daki krallıklar Napolyon savaşlarını izleyen 1800'lü yıllar boyunca ulus-devletlere yer verdiler. Kolonyal, ekonomik ve askeri genişlemeye büyük destek sağladılar. Alman İmparatorluğu, İtalya gibi yeni uluslar ve sömürgeci yeni güçler rakiplerine (Birleşik Krallık, Fransa ve İspanya) karşı çok ateşli ve saldırgan taktiklere sahiptiler.

iv- İttifakların karmaşık ağı: Gerilim arttıkça ittifaklar şekillendi. Avrupalı güçlerin neredeyse tamamı hareketlendi ve savaşa girmek üzere hazırlık yaptılar. Almanya mukavemette büyürken Fransa ve Birleşik Krallık (Britanya) ise bu devleti frenlemek için ittifak yaptılar. Zira 19. yy. sonunda Almanya Birleşik Krallık'ın deniz egemenliğini tehdit ediyordu; Fransa da 1870'te Prusya'ya karşı savaşı kaybettiğinden Almanya'ya önemli bir bölge kaptırmıştı. Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Balkanlar'daki nüfuzu elde etmek isterken birbirlerine kuşkuyla bakıyorlardı. Fransa ve Birleşik Krallık, Almanya'yı iki ayrı cephede savaştırmak ve gücünü kırmak için ittifaklarını Rusya ile tamamladılar. Böylece Rusya Almanya'nın doğal müttefiki olan Avusturya tehlikesini de ortadan kaldıracaktı.

v- Çözücü (katalizör): Avusturya ve Rusya bölgede plan yaparken Balkanlar 'çakmak kutusu' ya da 'kav' haline gelmişti. Avusturya tahtı varisine 1914'te Bosna'da suikast yapıldığında Avusturya savaşa sonuçlanacak çok sert bir tepki gösterdi. Sırbistan Avusturya'ya karşı yenilgiyi kabullenmeye hazırды, fakat Rusya Sırbistan'a cesaret aşılacak şekilde güçlü bir destek verdi. Avusturya da savaş ilan etti ve 1. DS'nı başlatacak tüm antlaşmalar ve ittifaklar çalıştırıldı.

4. 1. Dünya Savaşı'nın Ekonomik Sonuçları

1. DS'nın nedenleri gibi genel sonuçları da 'ekonomik' ağırlıklı olmuştur. Şöyle ki: Bir kere savaşın mağlupları ile muzafferlerine göre dünyanın politik coğrafyası gibi ekonomik coğrafyası da değişmiştir. Değişen dünya coğrafyasında silah sanayisi daha fazla büyümüş, üretimde ülkeler arası rekabet kızışmış ve 1929 Dünya Ekonomi Bunalımı'nın koşulları oluşmuştur. Savaş sürecinde ve savaştan sonra da devam etmek üzere kitlesel işsizlik, yoksulluk, savaş tazminatları, dış borçlanma, karşılıksız emisyon, karne ile tüketime dayalı savaş ekonomisi önlemleri, vb.

artmıştır. Liberal iktisat politikaları yerine zorunlu şekilde hükümetlerin sert müdahaleleri ikame edilmiştir.

1. DS'na damga vuran sonuçlar şu tür makroekonomik gerilemeler niteliğindedir:

i- Ülkelerin milli gelirinde düşüşler: 1. DS'ndan önce (1913) GSYH bazında en zengin devletler 512 milyar \$ ile ABD, 258 milyar \$ ile Rusya, 244 milyar \$ ile Almanya ve 226 milyar \$ ile Birleşik Krallık şeklinde sıralanmaktaydı. Osmanlı devletinin GSYH'si ise sadece 25,3 milyar \$ düzeyindeydi. Kişi başına düşen GSYH ise yuvarlanmış rakamlarla ABD'de 5300, Birleşik Krallık'ta 4920, Almanya'da 3650, Rusya'da 1490, Osmanlı'da ise 1100 \$'dan ibaretti.²² 1. DS yılları boyunca (1914-18) reel GSYH göstergesi bakımından Rusya, Fransa ve Birleşik Krallık'ta konjonktürel dalgalanmalar (daralma ve genişleme) ile karşılaşırken; ABD, Almanya ve Avusturya ise hep gerileme kaydetmiştir. Örneğin, Almanya'da bu gösterge (endeks olarak, 1913=100) iken savaş yılları boyunca 68'e kadar düşmüştür (Tablo 1). Endeksin düşmesi yoksullaşmaya, artması ise zenginleşmeye işaret etmektedir.

Tablo 1: 1. DS'nda Ülkelere Göre Reel GSYH'de Değişme (1913=100 iken; 1914-1918)

	Rusya	Fransa	Birleşik Krallık	ABD	Almanya	Avusturya
1913	100	100	100	100	100	100
1914	92,3	101,0	85,2	83,5	94,5	92,9
1915	94,9	109,1	80,9	77,4	95,5	91,0
1916	108,0	111,5	81,7	76,5	79,8	95,6
1917	105,3	112,5	81,8	74,8	67,7	81,0
1918	114,8	113,2	81,8	73,3	...	63,9

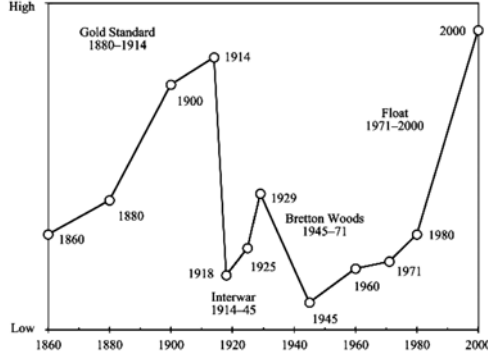
Kaynak: Stephen Broadberry and Mark Harrison, *The Economic of World War I: Comparative Quantitative Analysis*, 2005, Barcelona, p. 33.

ii- Uluslararası yatırımlarda daralma: 19. yy son çeyreğinde ivme kazanan yatırımlar, altın para standardının cari olduğu dönemde 'altın' yıllarını yaşamıştır. Bu parlak durum 1. DS'nın patladığı 1914'e kadar sürmüştü, ancak 1918'de dip noktasına inmiştir. Savaş sonunda toparlanma ve genişleme başladıysa da yatırımlar 1. DS'na gidilirken ikinci dip noktasını bulmuştur.

²² Stephen Broadberry and Mark Harrison, *The Economic of World War I: Comparative Quantitative Analysis*, Barcelona, 2005, pp. 30-32.

Öyle ki 1. DS'nın başladığı yıl olan 1914'teki başarıyı yeniden yakalamak için 2000 yılını beklemek gerekmiştir (Grafik 1).

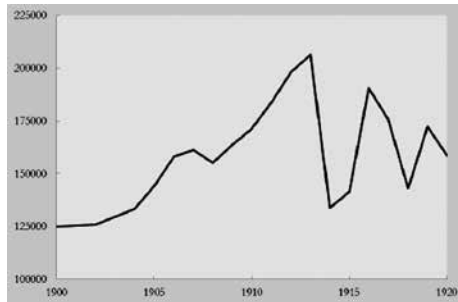
Grafik 1: 1. DS Öncesi ve Sonrasında Uluslararası Yatırımlardaki Gelişme

Kaynak: Lecture 3: Pre-First World War Global Economy.

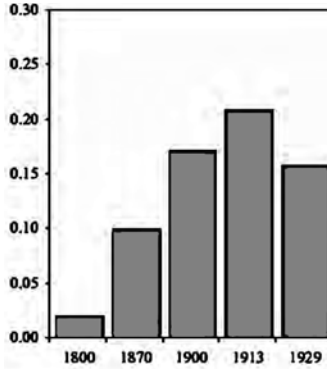
iii- *İhracatta ve üretime oranla dış ticarete gerileme*: Ülkelerin yatırımları ve üretimleri gerilediğinde ihracat kapasiteleri daralmaktadır. Bu kötü gelişme net olarak 1915'te gözlemlenmiştir. Savaş öncesinde 18 ülkenin toplam ihracatı 20 milyar dolar iken savaş başladığında yaklaşık %35 azalarak 13 milyar dolar düzeyine inmiştir (Grafik 2). Öte yandan çelişkili bir şekilde 56 ülkenin verilerine göre 1. DS yıllarında ihracat+ithalat toplamı anlamında dış ticaret hacmi üretime oranla (1929'a kadar) artış göstermiştir (Grafik 3).

Grafik 2: 1. DS'nda 18 Ülkenin İhracatı (1900'daki \$ ile, milyon) (1900-1920)

Kaynak: Lecture 5: The disintegration of the world economy, 1914 to 1939 AD.

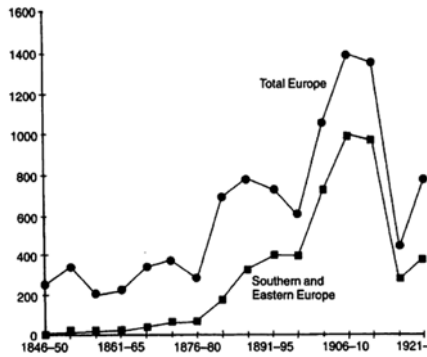
Grafik 3: 1. DS Öncesi ve Sonrasında Üretim Çıktısına Oranla Dış Ticaret (56 ülke; 1800-2000)

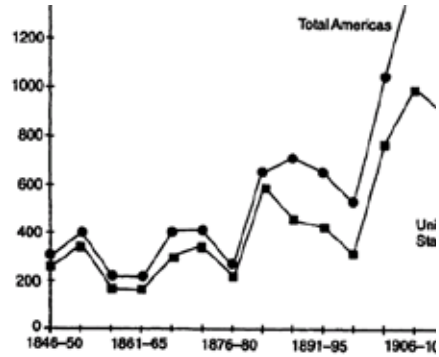
Kaynak: Lecture 3: Pre-First World War Global Economy

iv- Göç artışları: 1. DS gerçekte Avrupa'da cereyan eden bir savaş olduğu için bu coğrafyada yaşayıp da savaştan zarar gören insanlar genellikle Kuzey ve Güney Amerika kıtalarına göç etmişlerdir. Savaş öncesinde ve esnasında Avrupa sürekli dışarıya göç (emigration) verirken ABD ise içeriye göç (immigration) almıştır. 1. DS yıllarında Avrupa'dan göç edip ABD'ye yerleşen nüfus miktarı yaklaşık 1,5 milyon civarında olmuştur (Grafik 4).

Grafik 4: Avrupa'dan ABD'ye Göç Hareketi (1864-1924; 5'er yıllık dönemler; bin kişi)

Avrupa'nın verdiği göç

ABD'nin aldığı göç

Kaynak: Hatton ve Williamson'dan aktaran; Lecture 3: Pre-First World War Global Economy.

v- *Doğrudan ve dolaylı maliyetler*: 1. DS geçmişte benzeri görülmemiş ölçekte bir çatışmaydı ve bununla uyumlu bir fatura çıkardı. 1914'te savaş çıkması ömür boyu pek çok şeyi değiştirecekti. Bir kere hemen, 1914 yazında bankacılık bunalımına yol açacak şekilde İngiltere'de ekonomik istikrarı altüst etti. Temmuz-Ağustos aylarında banka faizleri -İngiltere Merkez Bankası'nı çaresiz bırakacak kadar- hızla artarak kredi maliyetlerini yükseltti. Yeni asker alımları, silahlanma masrafları vd. gelişmeler yüzünden hükümet harcamaları arttıkça arttı; ilk yıl 2, sonraki yıl 3 katına çıktı.²³ Birleşik Krallık için sözkonusu edilen bu özel maliyetler bir tarafa, esas olarak tüm dünya için geçerli olan bir dizi büyük maliyet sözkonusudur.

Bogart, 1919 yılında, 1. DS'nin savaşa katılan tüm ülkeler için 'doğrudan' ve 'dolaylı' olmak üzere iki tür maliyetini hesaplamıştır²⁴ (Tablo 2):

a- *Doğrudan maliyetler* hükümetlerin savaş harcamalarını finanse etmek üzere yaptıkları harcama akışına dayanmaktadır. Tüm dünya için bu maliyetler 208,6 milyar \$ düzeyinde olmuştur.

- En fazla harcamayı brüt maliyet cinsinden 44 (= 35,3 net maliyet + 8,7 müttefiklere avanslar) milyar \$ ile Büyük Britanya yapmıştır. Britanya'yı (\$ cinsinden) 32 milyar ile ABD, 25,8 milyar ile Fransa, 22,6 milyar ile Rusya ve 12,3 milyar ile İtalya izlemiştir. Toplam müttefiklerin dolaylı maliyeti 145,3 milyar \$'a ulaşmıştır. Kişi başına düşen net maliyet ise en çok Birleşik Krallık için 766 ve Fransa için 613 \$ iken, en az Rusya için 135 ve ABD için 229 \$ olmuştur.

- Buna karşın, merkez kuvvetlerin toplam maliyeti müttefiklere göre yaklaşık yarı yarıya gerçekleşmiştir. Almanya'nın brüt doğrudan maliyetleri 40,1, Avusturya-Macaristan'ın 20,6 ve Türkiye ile Bulgaristan'ın 2,2 milyar \$'dan fazla gerçekleşmiştir. Bu devletler için kişi başına düşen net maliyet ise sırasıyla 557, 352 ve 85 \$'dır.

b- 1. DS'nin *dolaylı maliyetleri* ise beşeri ve fiziksel sermaye kayıplarından oluşmaktadır. Savaşta ölenlerin sermayeleştirilmiş değeri göstermektedir ki en büyük kayıplar Rusya ve Almanya tarafından kabul edilen ve Birleşik Krallık, Fransa ve Avusturya-Macaristan tarafından yaratılan diğer ek kayıplardır. Toprakla ilgili en ağır mülkiyet kayıplarını Fransa ve Belçika verirken en ağır gemi kayıplarını ise 1914'ten önce dünyanın baskın ulusu

²³ BBC, World War One: "Did World War One Nearly Bankrupt Britain?" – Video Transcript.

²⁴ Ernest Ludlow Bogart, *Direct and Indirect Costs of the Great World War*, Oxford University Press, New York, 1919, p. 290-300.

olan Birleşik Krallık vermiştir. Sayısal olarak;

-Savaş ölümlerinin sermayeleştirilmiş değeri bakımından toplam dolaylı maliyet miktarı; 22,5 milyar \$'ı müttefik, 11 milyar \$'ı merkez kuvvetler olmak üzere toplam 33,5 milyar \$'dır.

-Toprak mülkiyeti kayıpları toplam olarak yaklaşık 30 (=27,2'si Müttefik+2,8'i Merkezi kuvvet) milyar \$'dır.

-Gemi ve kargo kayıpları toplam 6,8 milyar \$'dır (6,6 Müttefik + 0,2 Merkezi kuvvet).

Tablo 2: 1. DS'nin Doğrudan ve Dolaylı Maliyetleri (milyar \$)

İnsan yaşamının sermayeleştirilmiş değeri	Bütün ülkeler
*askerler	33,5
*siviller	33,5
Mülkiyet kayıpları	
*toprak	29,9
*gemi ve kargo	6,8
Üretim kaybı	45,0
Savaş yardımı	1,0
Yansız kayıplar	1,8
<i>Toplam dolaylı maliyetler</i>	<i>151,6</i>
<i>Toplam doğrudan maliyetler, net</i>	<i>186,2</i>
<i>Genel maliyetler</i>	<i>337,8</i>

Kaynak: Ernest Ludlow Bogart, *Direct and Indirect Costs of the Great World War*, Oxford University Press, New York, 1919, p. 299.

Bir maliyet de grev kaynaklıdır. 1. DS'nin biri kazananı (Britanya/Birleşik Krallık), diğeri kaybedeni (Almanya) olmak üzere iki ülkede yaşanmış grevler ve işgünü kayıpları Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre Britanya'da Almanya'ninkinden daha fazla grevli işçi ve üretimsiz geçen kayıp işgünü izlenmiştir.²⁵

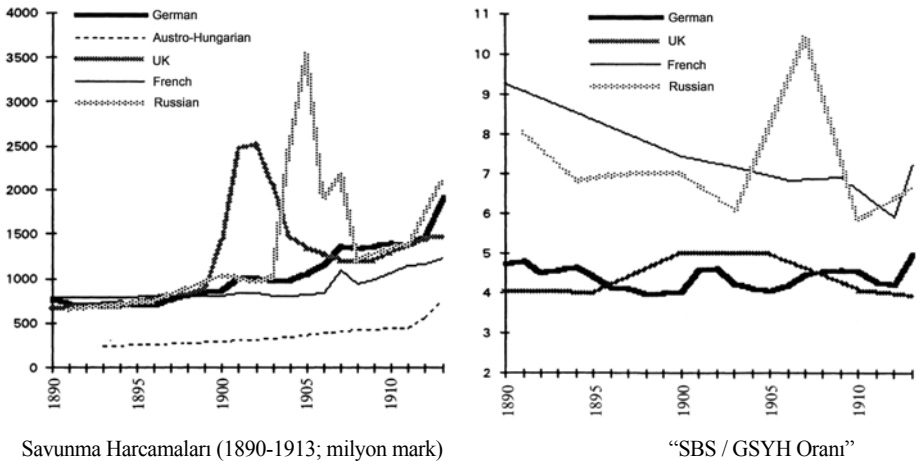
²⁵ 1. DS'nin maliyetlerini hem savaş sürecinde hem de savaştan sonra en çok ödeyenin emek kesimi olduğu üzerinde genel bir uzlaşma vardır. Zira bu kesimin yüklendiği maliyetler elde ettiği gelirden daha fazla artmıştır. Piyasa fiyatlarının artış eğilimi parasal ücretlerinkinden daha fazla olmuştur. Savaş ihtiyaçları yeterli üretim yapılamadığından tümüyle karşılanamamıştır. Burada üç ara sonuçla karşılaşmıştır: *Birincisi* yüksek enflasyon; *ikincisi* hükümetin savaşı finanse etmek için kâr cephesinden borç alması, üçüncüsü ise hükümetin bu borcu -özellikle çalışan sınıfın geliri üzerinden aldığı- vergilerle ödemesi sözkonusu olmuştur (Jacob Viner. "Who Paid for the War?", *Journal of Political Economy*, The University of Chicago Press, Vol. 28, No. 1, Jan. 1920, (46-76), p. 45).

Tablo 3: Savaş Ekonomileri; Almanya ve Britanya’da Grevler (1914-1918)

	Grevdeki işçi sayısı (bin)		Kayıp iş günü (bin)	
	Britanya	Almanya	Britanya	Almanya
1914	306	61	10000	1715
1915	401	14	3000	42
1916	235	129	2500	245
1917	575	667	5500	1862
1918	923	391	6000	1452

Kaynak: Ferguson’dan aktaran; Albrecht Ritschl, “The Pity of Peace: Germany’s Economy At War, 1914-1918 and Beyond”, *Humboldt University Berlin and CEPR*, p. 22.

vi- *Savunma bütçesinde şişkinlik*: 1. DS devletlerin savunma harcamalarını ve borçlanma gereksinimini arttırmış ve genel bütçelerinde büyük açıklar yaratmıştır. Savunma bütçesinde 1914 yılı öncesinde yaklaşık çeyrek yüzyılda en az açığı (250-500 milyon mark civarında) Avusturya-Macaristan ve (750 milyon-1 milyar mark arasında) Fransa verirken, en fazla açığı ise (1905’te 3,5 milyar mark) Rusya ile (1903’te 2,5 milyar mark) Birleşik Krallık vermiştir. Ayrıca, “savunma+borç servisinin” (SBS) GSYH’ye oranı (SBS/GSYH) incelendiğinde, görülecektir ki 1. DS’nin hemen öncesinde Birleşik Krallık hariç diğer devletlerin hepsinin SBS’nin üretim gelirlerindeki payı artışa geçmiştir (Grafik 6).

Grafik 6: 1890-1913 Arasında Beş Büyük Devletin Savunma Harcamaları (milyon mark) ve Savunma + Borç Servisinin GSYH’ye Oranı (SBS/GSYH, %)

Kaynak: Niall Ferguson, *Public Finance and National Security: The Domestic Origins of the First World War*, Oxford University Press – Past & Present, No. 142, Feb. 1994, (141-168), p.150 ve 163.

vii- *Uçak sanayiinde ivme*: 1. DS Avrupa özelinde uçak sanayiinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Dünyada uçakların ‘silah’ olarak da kullanılması 1. DS’nin en önemli sonuçlarından biridir. Durum Almanya üzerinden irdelelenebilir:²⁶ 1914’te sadece 11 büyük şirkete sahip olan Almanya’da Prusya ordusu uçak sanayiinde ‘seferberlik’ ilan etti. Savaş öncesinde ‘tekel’ olan uçak-tüketim piyasası, savaş sırasında askeri uçak sanayii olarak genişledi. Başta Almanya olmak üzere savaşan güçlü devletler güvenlik ve bağımsızlık kaygılarıyla kendi askeri uçak yapımını hızlandırdılar ve bu sektörde rekabet gücünü arttırdılar. Uçak üretimi arttıkça ekonomideki durgunluk aşılanacak, büyüme ve istihdam artacaktı. Bu amaçla Prusya Savaş Bakanlığı o dönemde popüler olan AEG²⁷ ve Gotha Demiryolu Fabrikası gibi şirketlerle anlaşmalar imzaladı. 1913’te en iyi beş şirketin ayda yaklaşık 100 uçak teslim etmesi ve 1914’te şirket sayısının 7’ye ve aylık teslimat sayısının 220’ye çıkması ile sektör yüksek kapasiteyle çalıştı. *Hindenburg Programı* ile hammadde fiyatları arttırılınca ortaya çıkan yüksek enflasyona bağlı olarak uçak fiyatları da arttı; örneğin 1916’daki maliyeti ortalama 40 bin mark olan bir askeri uçağın maliyeti 1917 ortasında 85 bin marka çıktı. 1914-1918 arasında Prusya Hava Kuvvetleri’ne ait uçak sayısı toplam 42 bin gibi rekor bir sayıya ulaştı.

viii- *Savaş vergileri ve ‘kallavi’ (hantal-iri) devlet*: Savaş kararı almış olan hükümetler yaptıkları yüksek harcamalarla devletlerini ‘irileştirmiş’ ve bu harcamaları finanse etmek için 1. DS ‘savaş vergileri’ni çeşitlendirerek arttırmıştır. 1. DS gibi büyük savaşlar her zaman mali karışıklığı miras bırakmışlardır. Her devlet 1. DS’na salt ordularıyla değil, vergi düzenleriyle de girdi. Savaş, savaşa giren ülkelerin vergi düzenlerini değiştirip geliştirmeleri konusunda ciddi bir baskı oluşturmuş ya da bu değişime fırsat vermiştir. Savaş sürecinde hükümetler çalışanların gelirlerine artan oranlarda vergi koymuşlardır. Elde ettikleri vergi gelirlerini yeni asker ve silah imalatı için harcamışlardır. Bu durum İngiltere gibi ülkelerde²⁸ orta sınıfın yoksullaşmasına yol açmıştır. Vergi rejimi liberalizmi bir hayat tarzı olarak benimseyen toplumlarda orta sınıfı devletin insafına terk eden bir tehlike doğurmuştur. Savaş vergisi, savaş döneminde faal olan şirketlerin sermayesiyle ilgili hem kâr artışı ve hem de toplam kârı üzerine dereceli olarak uygulanan bir vergidir. Bu verginin kapsamı mülkiyet hakları, çalışanların ve zenginlerin gelirleri ile genişletilmiştir. 1. DS yıllarında şirketlerin kazançlarına ortalama %6’dan daha fazla uygulanmıştır. Örneğin Alman İmparatorluğu’nda bu oranın kar-

²⁶ John H. Morrow, Jr., “Industrial Mobilization in World War I: The Prussian Army and the Aircraft Industry”, *The Journal of Economic History*, Vol. 37, No. 1, March 1977, pp. 36-7 and 45-60.

²⁷ Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft

²⁸ M. J. Daunton, “How to Pay for the War: State, Society and Taxation in Britain, 1917-24”, *The English Historical Review*, Vol. 111, No. 443, September 1996, (882-919), pp. 882-885.

şılığı, barış zamanına oranla yıllık 5 bin mark daha fazla olmuştur. Beş yıllık bütçe döneminde (1914-1918) toplanan toplam vergi geliri 18 milyar markı aşmıştır. Aynı dönemde Büyük Britanya’da toplanan vergi 49 milyar marktır (sterlin kuruyla ve 2,5 kat).²⁹

Öte yandan I. DS ekonomide, ekonomi yönetiminde hantal hükümetler yaratmıştır. Örneğin Almanya’da hükümet savaş malzemeleri talebinde sınır tanımamış, sanayi ve emek piyasalarında verimli istihdama ağırlık vermiş ve zengin bir iş çevresi yaratmıştır. Hükümetin elinde devlet tek başına çok harcama yapan büyük bir ‘tüketici’ olmuştur. Ayrıca, ‘savaş kârları’ her savaşan ulus için çok iyi bilinen bir olgudur ve bu olguyla en iyi özdeşleştirilen uluslardan biri de otomotiv sektöründe gelişmiş olan Almanya’dır. Bu ülkenin küresel markalarından biri olan Benz şirketi I. DS’nin henüz ilk yılında %12, sonraki yılında ise %29 oranlarında kâr payı, ayrıca %10 da prim dağıtmayı başarmıştır. 1914’te net kârlılık 15 milyon markı aşmış ve 1917’de de bu kârlılık tekrarlanmıştır. Aynı yıllarda Daimler Motors şirket sermayesini 8 milyondan 12 milyon marka çıkarmıştır. Dağıttığı kâr payı savaş boyunca %14’ten %35’e kadar yükselmiştir.³⁰

ix- Dramatik insan ve beşeri sermaye kaybı: I. DS’nin en büyük ve dramatik sonucu hiç kuşkusuz insan kayıplarıdır. Savaş asker-sivil ayrımı yapmadan bir ölüm makinesi işlevini görmüştür. I. DS’nda sayısal olarak toplamda (asker + sivil) en fazla insan kaybı veren ilk üç devlet Osmanlı, Rusya ve Almanya iken nüfusuna oranı itibarıyla ise Osmanlı, Sırbistan ve Romanya olmuştur.³¹ (Bkz. EK-1.) Ayrıca, savaş; sanatçı, yazar, işadamı ve zanaatçı anlamında entelektüel ve beşeri sermaye kesimini de kapsayan yüksek miktardaki sivil insan kaybının yanı sıra verimli toprakların bozulmasına, altyapının (yol-köprü-şebeke) ve antik mimari yapıların yıkılmasına yol açmıştır.

x- Amerikan çağının başlaması: 1919’da savaş suçları için kurulan Mütetefik Komisyon, “Savaş, merkezi güçler tarafından önceden tasarlanmıştır”

²⁹ R.R. Kuczynski, “German Taxation Policy in the World-War”, *Journal of Political Economy*, Vol. 31, No. 6, Dec., 1923 (763-789), pp.765 and 781.

³⁰ Fred Rogers Fairchild, “German War Finance”, *The American Economic Review*, Vol. 12, No. 2, Jun., 1922, (246-261), p. 249.

³¹ Sadece asker kaybı açısından tablo şöyledir: I. DS’nda İtilaf devletleri (Rusya 1,8; Fransa 1,3; Britanya 1; Sırbistan-Karadağ 0,3; ABD 0.1 olmak üzere) yaklaşık toplam 4 milyon, İttifak devletleri (Almanya 2; Avusturya-Macaristan 1,1; Türkiye 0,8 olmak üzere) ise toplam 5,4 milyon askeri kayıp vermiştir. İki tarafta toplam nüfusun %1’ine (İtilaf nüfusunun %0,7 ve İttifak nüfusunun %2,6) karşılık olarak 9,4 milyon asker savaş ve savaş dışı (hastalık, esaret, kaza) nedenlerle ölmüştür. Nüfusuna oranla en yüksek askeri kaybı İtilaf tarafında %5,7 ile Sırbistan-Karadağ, İttifak tarafında ise %3,7 ile Türkiye vermiştir. (Stephen Broadberry and Mark Harrison, *The Economic of World War I: Comparative Quantitative Analysis*, Barcelona, 2005, p. 36.)

ve “Savaş, savaşı kaçınılmaz kılmak için bilinçli olarak girişilmiş faaliyetlerin sonucudur” ifadesini resmen onayladıktan sonra 1920 ve 1930’lar boyunca Alman hükümeti ortak sorumluluktan kaçmak için Versay Antlaşmasına hep revizyoncu yaklaşmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan devletinin dâhil olduğu en saldırgan ülkelerin aslında en emniyetsiz oldukları ortaya çıkmıştır.³² Savaş ve savaş sonrası yıllar (1914-1933) Amerikan ekonomik enternasyonalizminin ortaya çıkmasına ve Amerikan çağının başlamasına zemin hazırlayan bir konjonktürdür. Bu, Avrupa’dan yoğun göç alan ABD’nin sanayide ve bankacılıkta ortaya koyduğu hızlı ilerlemeyi Avrupa’ya yayması anlamına gelmektedir.³³ Ayrıca ABD 1. DS sürecinde ‘askeri-sınai karmaşı’ bir üretim modeli inşa ederek büyük kazançlar elde etmiştir.³⁴ Kısaca 1. DS Avrupa’da patlak vermiş, fakat diğer taraftan ABD’ye dünya liderliği yolunu açmıştır.

5. Savaş Ekonomisi Kuramı ve 1. Dünya Savaşı Boyutu

Ulus-devlet ekonomisinin savaş halinin gereğiyle uyumlaştırılmış şekli olan 'savaş ekonomisi' savaş gibi oldukça anormal bir konjonktürü rahat bir şekilde geçirmek için hükümetler tarafından alınan sert ekonomik politikalar bütünüdür. Savaş ekonomisine başvurulmasının temel gerekçesi ekonomiyi, savaş öncesinden başlayarak savaş süresince normalleştirmektir. Bu yolda alınan riskler ve yüklenilen külfetler savaştan sonra kavuşulması umulan nimetler içindir. Buna göre savaşa hazırlık döneminde de savaş sırasında da kıt olan ekonomik kaynakların savaşla doğrudan ilgili üretime kaydırılması, ayrıca nitel ve nicel anlamda askeri üretim ve tüketimi bollaştırmak için sivil üretim ve tüketimin kısıtlanması zorunlu olmaktadır. Bir savaş ulusal, bölgesel ve küresel çıkarları ne kadar etkiliyorsa yürütülecek savaş ekonomisi politikalarının içeriği de o kadar geniş tutulmaktadır. Burada sözkonusu olan 1. DS ve bu savaşın ‘Merkez’ (Avusturya-Macaristan ve Osmanlı) devletleri olduğuna göre savaş ekonomisinin boyutlarının büyük ve karmaşık olması doğaldır.

1. DS’nda en fazla bedel ödeyen ve gelecekte de tekrar en fazla bedel ödeyeceği varsayılan emek idi. Savaş konjonktüründe üretim düşüktü ve mevcut tüketimi karşılayamıyordu. Ortaya çıkan arz-talep dengesizliğinden dolayı enflasyon artıyordu. Kapitalist-burjuva sınıfı yoksul sınıfların aleyhi-

³² Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, 2. baskı, Çev. S. Aktur, Dost Kitabevi, Ankara, 2004, s. 165-166.

³³ Jeff Frieden, “Sectoral Conflict and Foreign Economic Policy, 1914-1940”, *International Organization*, Vol. 42, No. 1, Winter, 1988, (59-90), pp. 68-69.

³⁴ Paul A. C. Koistinen, “The Industrial-Military Complex in Historical Perspective: World War”, *The Business History Review*, Vol. 41, No. 4, Winter, 1967, (378-403), p. 379.

ne enflasyonist kârlarını arttırıyordu. Hükümetler de savaş finansmanı için borçlanamadıkları durumda sürekli para basarak hiperenflasyona zemin hazırlıyorlardı. Savaşın mali yükü vergi artışlarıyla hafifletilmeye çalışılırken iş ve sermaye çevreleri durgunluğa ve içe kapanmaya itiliyordu.³⁵

1. DS Avusturya-Macaristan ve Osmanlı gibi devletleri uçurumun kenarına getiren bir savaş oldu. Savaş ekonomisi uygulamaları, kendisinden zaten beklenmeyen mucizeleri gerçekleştirilerek bu iki devletin tarihe karışmasını engelleyemedi.

5.1. 1. DS’nda Avusturya -Macaristan Devleti ve Savaş Ekonomisi Uygulamaları

1. DS öncesi (1913) itibarıyla Avusturya -Macaristan devleti yaklaşık 51 milyon (Osmanlı devletinin iki katından daha fazla) bir nüfusa ve 600 bin km²’lik (Osmanlı’nınkinin ancak 3’te 1’i kadar) bir toprak büyüklüğüne sahipti. Öte yandan Avusturya-Macaristan’ın toplam GSYH’sı yaklaşık 100,5 milyar \$ (Almanya’nınkinden 1.5 kat daha düşük) ve kişi başı GSYH’sı ise 1.986 \$ iken; Osmanlı için bu değerler, sırasıyla 25,3 milyon ve 1.100 \$ idi.³⁶

1. DS’nda ittifaklar zinciri kurulmaya ve silahlanma yarışına başlandı. Bu durum kişi başına düşen askeri harcamaların (KBAH) artışından da anlaşılabilir. Örneğin; Müttefik kuvvetlerden Britanya’da 1890’da 4 \$ civarındaki KBAH 1914’te 8,5’e, Fransa’da 5’ten 7’ye; merkezi kuvvetlerden Almanya’da 3’ten 8,5’e ve Avusturya-Macaristan’da ise 1,5’ten 3,5 \$’a yükselmışti.³⁷ KBAH’daki artışlar 1. DS’na dâir ön hazırlığın boyutları hakkında bir fikir vermektedir.

Merkezi kuvvetlerin sanayi ve teknoloji alanında Müttefiklere göre pek zayıf olmayışı 1. DS hazırlıklarına belirli bir ivme sağlamıştır. Zira 1913 yılı verilerine göre, Dünya imalat sanayinin %28’ini Müttefikler (Britanya + Fransa + Rusya) ve %19,2’sini Merkezi devletler (Almanya ve Avusturya-Macaristan) gerçekleştirirken; Merkezi devletler (20,2 milyon ton) Müttefiklerden (17,1 milyon ton) daha fazla çelik üretmişlerdir.³⁸ Çeşitli alanlar-

³⁵ Jacob Viner, “Who Paid for the War?”, *Journal of Political Economy*, The University of Chicago Press, Vol. 28, No. 1, Jan. 1920, (46-76), pp. 46, 75.

³⁶ Broadbery, Stephan and Mark Harrison, “Introduction”, in *The Economics of World War I*, S. Broadberry - M. Harrison (Eds.), Cambridge University Press, 2005, (1-2), p. 32.

³⁷ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre, Patrice Ragimbald, *20. Yüzyıl Tarihi*, 2. baskı., Çev. Ö. Turan, Nehir Yayınları, İstanbul, 2003, s. 58.

³⁸ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*, 8. baskı, Çev. B. Karanakçı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 315.

daki bu tür görece üstünlükler yüzünden iki tarafın kesin zaferi konusunda tahminler zorlaşmıştır.

Avusturya-Macar devletinin tabii olduğu Habsburg Hanedanının 1. DS'nin ana kaynağı için yaptığı katkı genellikle şu iki 'çek' ile temsil edilmektedir: Birinci çek Sırbistan'a karşı Habsburg hareketi için Alman desteğini garanti eden Kayzer'in (Alman İmparatoru) ve onun Şansölyesinin verdiği söz yani 'açık çek'tir. İkincisi ise 'kayıp çek' diye adlandırılan, Avusturya tahtının veliahtı Arşidük F. Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürüleceği yönünde Viyana'nın uyarılmasıdır. Suikasttan bir ay sonra Avusturya 1. DS'nı tetikleyecek şekilde Sırbistan Krallığı'na saldırdı ve Almanya Avrupa'da bir süredir kurulmakta olan ittifaklar düzenine doğrudan dâhil oldu. Tüm monarşik rejimler bu savaşla mevcut yapılarını daha da kuvvetlendirceklerine, en azından koruyacaklarına inanıyorlardı.³⁹

Söz konusu suikast ve ardından patlak veren savaş Avrupa mali piyasalarını altüst edecekti. Örneğin, savaşın henüz ilk haftasında Belçika Milli Bankası likidite (para akışı) riskine girdi, para birimine halkın güveni kayboldu ve hızla kâğıt paranın gümüş gibi metal paralar ile değiştirilmesi arzusu başladı.⁴⁰

Avusturya-Macaristan devleti Almanya ile birlikte savunma ve güvenliği zayıflatan tehlike pencerelerini kapatmak için savaş politikalarına devam etti. Pencere mantığının Almanya üzerinde kışkırtıcı bir etki yaratması Avusturya Savunma Bakanlığı lehine bir durum arz ediyordu.⁴¹ Gerçek ile efsane arasındaki 1. DS Almanya için ne kadar 'hesaplanmış risk' idiyse Viyana hükümeti için o denli bir 'kurtarma-kurtarıma' ('kurtuluş') demektir. Avusturya-Macaristan devleti 1. DS ile bu kurtuluşun eşliğinde idi. Avusturya-Macaristan (Hungary), İngilizce adındaki çağrışımla bir şeylere 'aç' (hunger) idi.⁴²

Avusturya-Macaristan ağır sanayi ve askeri malzeme üretimini, savaş boyunca -son yıl hariç- sürekli arttırmıştır. Talep açığını ise genellikle Almanya'dan yaptığı ithalatla kapatma yoluna gitmiştir. Ülkede 'savaş zamanı kalkınma' kendiliğinden devam ediyordu fakat sanayi üretimi Avus-

³⁹ Martyn Rady, "Review: Samuel R. Williamson, JR. Austria-Hungary and the Origins of the First World War, Macmillan, 1991", *Hungarian Studies*, 7/1-2, p. 233.

⁴⁰ Nina van Meerbeeck, "Centenary of the Great War: the National Bank in wartime", *National Bank of Belgium Museum*, 2013.

⁴¹ Stephen Van Evera, "The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War", *International Security* (The MIT Press.), Vol. 9, No. 1 (Summer), 1984, (58-107), p. 79, 83.

⁴² Holger H. Herwig, *The First World War: Germany and Austria-Hungary 1914-1918*, 2nd. Ed., Bloomsbury Academic. No 11, 2014, (227-270).

turyalı ve Macar otoriteleri arasında yaşanan iç politik çatışmaların gölgesinde yapılmaktaydı.⁴³

Savaş ekonomisini uygulayan Avusturya-Macaristan görece kıt olan ekonomik kaynaklarını diğer mallardan çekip savaş mallarına yönlendirerek; i-genel ve yaygın nitelikteki tüketim ve yatırım mallarını az üretip savaş için gerekli olan malzemelerin tedarikine öncelik vermiş; ii-ekmek, gazyağı, şeker, sabun gibi belirli ürünleri karneye bağlamış; iii-sosyal refahını artırıcı sektörlere ayrılan payı, savaşa ve savunmaya yönelik mallara kaydırmak suretiyle temel ihtiyaçları karşılamayı ertelemiş; iv-seferberlik ilan etmiş, asker miktarını arttırmış, kısaca savaş hali masraflarına ve israflarına devam etmiştir.

Bu uygulamalar sonucunda; temel ürünler karneye bağlandığı için stokçuluk ve karaborsacılık, enflasyon artmış; halkın satın alma gücü ve refah düzeyi düşmüştür. Savaşın kendisi Avusturya-Macaristan halklarını yoksullaştırıp hürriyetini kısıtlarken savaş ekonomisi ise devleti ‘refah devleti’ olmaktan uzaklaştırarak ‘militarist’ bir hüviyete sürüklemiştir. Avusturya-Macaristan, 1. DS’na katılanlar arasında kurban bilançosu en dramatik olan ilk beş ülkeden biridir. Bu kadar büyük kayba uğramış olması, Avusturya-Macaristan’ın tıpkı Osmanlı devleti gibi Avrupa ülkeleri arasında iç bölünmeye karşı en hassas devletlerden biri olduğuna işaret etmektedir.

5.2. 1. DS’nda Osmanlı Devleti ve Savaş Ekonomisi Uygulamaları

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde ortaya çıkan ve önce muhalif, sonra iktidar olan Jöntürkler 1. DS başlarken yönetimde denetimi ele geçirmişlerdi. Zira iş ve ekonomi hayatının o zamana kadar omurgasını oluşturan Rum ve Ermenileri dışlayarak Türk etnik unsurunu hem girişimciliğin, hem de uluslararası ekonomik ilişkilerin eksenine oturtmak istiyorlardı.

1. DS yıllarında Osmanlı padişahı V. Mehmed (Reşad) iken savaşın son aylarında tahta VI. Mehmed (Vahideddin) geçmişti. Bu dönemde İttihatçı Enver Paşa’nın Alman Büyükelçisi Wangenheim’a önerdiği ‘savunma amaçlı ittifak’ metni üzerinde Temmuz 1914’te karar verilirken, Ağustos 1914’te Sadrazam ve Hariciye Nazırı M. Said Halim Paşa ile bir araya gelen Alman Büyükelçisi Baron von Wangenheim, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Meclis-i Mebûsan Reisi Halil (Menteşe) Bey gizli bir anlaşma imzaladılar.⁴⁴

⁴³ Max-Stephan Schulze, “Avustria-Hungary’s Economy in World War I”, *The Economics of World War I*, in Stephen Broadberry-Mark Harrison (eds), Cambridge University Press, 2005, (77-111), p. 88.

⁴⁴ 1. DS sırasında eski 6. ve 1. Ordu Komutanı (E) General A. İ. Sabis savaş anılarında, Türkiye’nin Almanya ile yaptığı 2 Ağustos 1914 tarihli ittifak belgesini gördüğünü ve şu maddeleri içerdiğini anlatmaktadır

Benzer bir anlaşma S. Halim Paşa'nın aracılığıyla Avusturya Sefiri Pallivcini ile imzalandı.⁴⁵ Antlaşmanın imza töreninde Sadrazamın İttihatçı liderlere İbn-i Haldun'un tarih felsefesini hatırlatarak “*Turan ve Mısır fütuhati (fetihleri), Trablus, Tunus, Cezayir vesâire gibi âmâli (emelleri) rica ederim bırakalım. Biliyorsunuz ki her milletin üç devri vardır. Fütuhât (fetih) devri, Tevakkuf (durma) devri, İnhitât (çökme) devri. İnşallah bizimki ‘devr-i inhitât’ değildir, fakat herhalde ‘fütuhât devri’ (fetihler devri) olmadığı da bellidir ve devrimiz ‘devr-i tevakkuf’tur. Hudutlarımızı muhafaza edelim, bu suretle bîtaraf (tarafsız) kalırız*” diyordu. Diğer yandan “*memleketi harp felaketinden kurtarmak için (...) hiç olmazsa fiilen bîtaraf kalalım, tecavüz ve taarruz etmeyelim. Bu suretle bîtaraflığımızı muhafaza etmiş oluruz ve memleket de harp felaketinden kurtulur*” demiştir. Oysa anlaşmanın 2. maddesine göre “*Eğer Rusya askerî olarak karışır ve Avusturya ile Rusya savaşı ve Almanya da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa Osmanlı Devleti de savaşa girecekti(r).*” Sonuçta Osmanlı devleti Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa girecek ve bunun karşılığında Almanya'dan Osmanlı'ya ciddi bir para yardımı yapılacaktı. İttihatçıların Maliye Bakanı Cavid Bey 12 Ekim 1914 tarihli günlüğüne şöyle yazacaktı.⁴⁶ “*Almanlar anlaşma imzalandıktan on gün sonra 250 bin lira, Rusya'ya ya da İngiltere'ye karşı savaşa girmemizden on gün sonra 750 bin lira ve geri kalanı (4 milyon lira) savaş ilanından 30 gün sonra 400 bin lira aylık taksitler halinde verecekler.*” Eylül ayının son günlerinde Bâbîâli'nin kasasında memur maaşlarını ödeyecek para kalmamış iken, devletin 26-27 milyon liralık gelirine karşı dış borcu 154 milyon liraya çıkmıştı.⁴⁷ Yıllardır böyle olan kötü konjonktür seferberlikle daha da kötüleşecekti.

1. DS'nda iken Osmanlı'nın nüfusu [Türkiye + Suriye + Irak + Filistin (Lübnan + Ürdün) + Arap İber yarımadası ile birlikte] 23 milyon civarındaydı (yarısı Türkiye'de olmak üzere). 19. yy. küreselleşmesi Osmanlı ekonomisini etkilemekteydi. Osmanlı'daki toplam doğrudan sermaye ya da Avrupa ya-

(bugünkü Türkçe ve özetle): “1-İki akit taraf, Avusturya- Macaristan'la Sırbistan arasında ortaya çıkan şimdiki savaşa karşı kesin bir tarafsızlığı korumayı taahhüt ederler. 2-Rusya, Avusturya-Macaristan aleyhine fiili askeri önlemlerle müdahale ederek böylece Almanya'nın da savaşa girişini zorunlu kılar, bu husus Türkiye'nin savaşa girmesi için bir neden oluşturacaktır. 3-Savaş durumu, Alman askeri ıslah heyetini Türkiye emrinde tutacaktır.4-Tehdide maruz olacak Osmanlı topraklarını Almanya gerektiğinde silahla korumayı taahhüt eder. 5-Her iki imparatorluğu şimdiki savaştan doğacak karşılaşmalara karşı koruma amaçlı taahhütname 31 Ocak 1918'e kadar geçerlidir.” (Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: Birinci Cihan Harbi*, C.1 (Birinci Dünya Harbinden Evvelki Hadiseler Harbin Zuhuru ve Seferberlik İlanı: Harbe Nasıl Süriklendik?) Nil yayınları İstanbul, 1990, s. 106-7.)

⁴⁵ Ayşe Hür, “1914'te Cihan Harbi'ne Nasıl Girdik”, *Taraf Gazetesi*, 18 Eylül 2011.

⁴⁶ Agm.

⁴⁷ Agm.

tırımları 75 milyon sterlin seviyesine yükselmişti. Bunun %60'ı demiryolu alanındaydı.⁴⁸ Osmanlı, Dünya savaşına girerken Balkan ve Trablusgarp gibi birkaç bölgesel savaştan henüz, yenilgiyle çıkmıştı. Bölgesel savaşlardaki kayıplarını ve yitirdiği itibarını, birkaç bölge savaşına bedel olan küresel bir savaşta telafi edeceğini ummaktaydı. 1. DS Osmanlı için bir 'prestij savaşı' olmaktan çok, 'topyekûn var olma-yok olma savaşı'ndan başka bir şey değildi.

Avusturya-Macaristan'ın uyguladığı askeri üretim, karneye bağlı tüketim, seferberlik gibi geleneksel savaş ekonomisi önlemleri büyük ölçüde Osmanlı devleti için de geçerli olmuştur. Ancak Osmanlı'da savaş ekonomisinin en önemli ayağını 'beslenme' ve 'erzak politikası' oluşturmaktadır. Çünkü 1. DS döneminde en yaygın sorun erzak sorunu ve bu sorunu da en çok yaşayan kitle yoksul kadınlar ve çocuklar idi. Hem yaşanan kitlesel gıda sorununu çözmek hem de gıda dağıtımını adil şekilde yapmak için Osmanlı Devleti, vurguncu (spekülatif) fiyatlar karşısında bilhassa tüketiciyi ve üreticiyi koruyan 'narh düzeni'ni piyasa fiyatlarına müdahaleci bir iktisat politikası olarak uygulamıştır. Osmanlı Bizans'ın yaptığı gibi iâşe politikasını; i- buğday ve bazı ürünlere ihracat yasağı konması, ii-belediye memuru ve esnaf sorumluları ile gıda maddelerinin toptancılara ve tüccarlara dağılımının ve paylaşımının denetlenmesi, iii-fiyat vurgunlarını önlemek için satış narhının belirlenmesi, iv- stokçuluğun yasaklanması şeklinde yürütmüştür.⁴⁹ Devlet her padişah döneminde özellikle başkent İstanbul'un iâşe-erzak dağıtım düzenini ana eksen almıştır. Zira eğer başkenti iyi ve yeterli beslenmiyorsa o devletin dış itibarı zarar görecektir.

Fakat şu bir gerçektir ki, 1. DS yıllarında İstanbul halkı temel tüketim mallarını pahalı bir şekilde tüketmek zorunda kalmıştır. Örneğin, bir ekmek 1914'te 1,25 kuruş iken 1918'e gelindiğinde 34 kuruşa, 1 kg pirinç 3'ten 45 kuruşa, 1 lt gazyağı 1,5'ten 140 kuruşa yükselmiştir.⁵⁰ Burada devlet, pahalı da olsa ürünlerin piyasadaki dolaşımını sağlamaya çalışmış, fakat fiyat artışlarını engelleyememiştir. Ancak savaşın resmen bittiği 1919'da ortalama ürün fiyatlarının düşüş eğilimine girdiği gözlemlenmiştir.

⁴⁸ Şevket Pamuk, "The Ottoman Economy in World War I", iç. *The Economics of World War I*, S. Broadberry and M. Harrison (eds.), Cambridge University Press, 2005, (112-136), p. 113.

⁴⁹ Cem Doğru, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti", *Sosyal Bilimler Metinleri* (4), Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 3-7. (Ayrıca bkz. Elif M. Metinsoy, 'I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Kadınlarının Gıda ve Erzak Savaşı', *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 243, Mart 2014, s. 5.)

⁵⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 50-51.

Osmanlı'da savaş konjonktürü gereği maliye iflas etmiş, yıllık enflasyon %300'lere (Temmuz-Kasım 1914 Aralığında %50) çıkmış, tamamen dışa bağımlı, cari harcamaları dahi karşılayamayacak bir iktisadi duruma düşülmüştür. Osmanlı'nın 1913-1914 arasındaki bütçe açığı 5 milyon Osmanlı Lirasını aşkın iken her yıl gittikçe artarak sâdece 1918-1919'da 90 milyon Lira civarında gerçekleşmiştir. 1913-1919 arası 7 yılda bütçe açığı toplamı ise tahmini olarak 310 milyon Osmanlı Lirası idi.⁵¹

1. DS yıllarında savaş ekonomisinin zorunlu bir şartı olarak uygulanan 'harp vergisi' 1913-1914 mali yılında 152,1 milyon kuruş olarak toplanırken bu vergi savaşın başlamasıyla devlet memurlarının aylıklarına %3 oranında yansıtılmış, diğer kesimlerinki de dâhil olmak üzere toplamda 1914-1915 döneminde 107,3, 1915-1916'da 108,9, 1916-1917'de 102, 1917-1918'de 98 ve 1918-1919 döneminde ise 95 milyon kuruş olarak toplanmıştır.⁵² Görüldüğü gibi savaş şiddetlendikçe vergi mükellefleri vergi ödemeye karşı daha soğuk bir davranış içine girmiş, genel olarak verginin etkinliği düşmüştür.

Büyük savaş masraflarına bağlı olarak hızla artan bütçe açığını kapatmak için hükümet 'aşar' (mahsulle ilgili), 'ağnam' (hayvancılıkla ilgili) vergilere ve bazı resimlere zam yapmış, böylece vergi tahsilatını arttırmıştır. Osmanlı hükümeti bütçe açığına karşı vergiye seçenек olarak kısmen emisyon yapabiliirdi, fakat İstanbul dışında (Anadolu şehirlerinde) kâğıt para kullanma alışkanlığının zayıf olması bu seçeneği -kısa süre (1918 yılı) hariç- devre dışı bırakmıştır. Dolaşımdaki kâğıt para 1915'te sâdece 8 milyon Osmanlı Lirası iken, her yıl gittikçe artarak 1918'de 161 milyon liraya ulaşmıştır. Altın liranın kâğıt para karşısındaki değeri (nominal=100) 1915'te 105'ten, düzensiz ve hızlı artışlarla 1918'de 438'e yükselmiştir. (1914'te 1 İngiliz lirası ile 1,1 Osmanlı lirası satın alınmaktaydı.) Hem parasal genişleme hem de gıda malları arzının kısıtlı olması nedeniyle ortalama fiyatlar gittikçe daha da artıyordu. Nitekim "İstanbul tüketici fiyat endeksi" (1914'teki düzeyine kıyasla % olarak) 1914'te 130'dan, yıllar içinde artarak 1918'de 2205'e (yaklaşık 17 katına) fırlamıştır.⁵³

⁵¹ Age, s. 84.

⁵² Age, s. 85.

⁵³ Şevket Pamuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 161.

Osmanlı devleti savaşın finansmanı için bütçe açığına karşı vergi ve emisyonu başvurmuş, ayrıca dış borçlanma yoluna gitmiştir. Osmanlı maliyesi -bugünkü IMF gibi bir rol oynayan -Duyûnu Umûmiye İdaresi'nin denetimi altındayken devlet savaş sırasında Müttefik devletlerden bir miktar borç almıştır (üst düzeyde danışmanlık ve finansman desteği şeklinde Almanya'dan 56 ve Avusturya-Macaristan devletinden ise 8,5 milyon Osmanlı lirası; yani savaş öncesi kur üzerinden 20 milyon İngiliz sterlini). Ancak, bu borçlar daha sonra Versailles ve St Germain antlaşmalarıyla geçersiz sayılacaktır.⁵⁴

6. Sonuç

Avrupa'nın tek büyük gücü olmak isterken bozguna uğrayan Almanya galip devletlerin zorlamasıyla silah bıraktı ve Ateşkes ilan edildi (11 Kasım 1918). Almanya'yı büyük toprak kaybına ve ağır tazminat yüküne mahkûm eden ve aynı zamanda İngiltere'yi de en büyük rakibinden kurtaran Versay Barış Antlaşması (28 Haziran 1919) ile resmen biten 1. DS 'ekonomik savaş' ile 'savaş ekonomisi' arasında geçen büyük, kaotik bir savaştır. Bu savaşın beşeri ve iktisadi maliyetlerini tam olarak ölçebilmek son derece zordur. Ancak savaşa giren her devlet mali kayıplarını 1918'in sonundan itibaren yeni vergi, borçlanma ve kâğıt para basma politikalarıyla gidermeye çalışmıştır.

Dünya toplumlarını belirsizliğe sürükleyen ve ekonomileri felç eden 1. DS Avrupalıları bir bütün olarak Amerikalıların çok gerisine düşürmüştür. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı devletleri 1. DS'nda Merkez devletler iken savaş sonrasında dünya ekonomisinde gelişmişlik anlamında 'merkez'den, geri kalmışlık anlamında birer 'çevre' ekonomisi durumuna düşmüşlerdir.

Özünde bir ekonomik paylaşım savaşı olan 1. DS'na her kıtadan pek çok devlet ve bu arada Osmanlı ve Avusturya-Macaristan Merkezi Devletler olarak dâhil olmuşlardır. 1. DS küresel bir savaş olarak son derece yıkıcı, fakat savaş ekonomisi uygulandığı her ülke açısından kısmen yapıcı oldu. Savaş ekonomisi, uygulandığı ülkelerde sosyo-ekonomik, politik, askeri, stratejik ve teknolojik değişimi hızlandırdı, genç nüfus kompozisyonunu ve emek piyasasını yeniden biçimlendirdi. Şöyle ki; savaş ekonomisinin bileşenlerinden biri olarak savaşta acilen kullanılacak yeni silah teknolojisine bütçelerden daha fazla kaynak ayrıldı. Diğer bileşen olarak seferberlik ilan eden iddialı ülkelerde emek piyasasına girmesi gereken genç nüfus cepheye sürüldü. Osmanlı ve Avusturya-Macaristan ülkelerinde milliyetçi-bağımsızlıkçı bölünmeleri ve Avrupa'da patlayan 1929 Dünya ekonomik bunalımını engelle-

⁵⁴ Age, s. 160.

yemedi, fakat II. DS'na kadar barış antlaşmalarının yapılmasına bir ölçüde katkı sağladı.

1. DS'nın bir dünya ölçeğinde sömürge paylaşım savaşına dönüşmesinin ana nedeni ilk kez aynı süreçte 50'ye yakın devletin savaşa girmesiydi. Bu durum 1. DS'nı 17 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan, insanlık tarihinin en kanlı ilk savaşı yapmıştır. 1. DS başlarında dile getirilen “*bütün savaşlara son verecek bir savaş*” sloganı -çok geçmeden meydana gelen- II. DS nedeniyle bir ‘ütopya’dan ibaret kalmıştır.

KAYNAKÇA

Aybar, Juan Carlos Ocaña. “The First World War (1914-1918)”, *Geography and History–Bilingual Studies–IES*, No: 4 ESO, Parque de Lisboa, Alcorcón (Madrid), Winter 2016.

BBC. World War One: “Did World War One Nearly Bankrupt Britain?”–Video Transcript.

Bogart, Ernest Ludlow. *Direct and Indirect Costs of the Great World War*, Oxford University Press, New York, 1919, <https://archive.org/details/directindirectco00bogarich/page/298>, accessed: 1/10/2018.

Broadbery, Stephan and Mark Harrison. “Introducton”, *The Economics of World War I*, S. Broadberry-M.Harrison, Cambridge University Press, 2005, 1-2.

Broadberry, Stephenand and Mark Harrison. *The Economic of World War I: Comparative Quantitative Analysis*, Barcelona, 2005.

Daunton, M. J. “How to Pay for the War: State, Society and Taxation in Britain, 1917-24”, *The English Historical Review*, Vol. 111, No. 443, September, 1996, (882-919).

Doğru, Cem. “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti”, *Sosyal Bilimler Metinleri* (4), N. Kemal Üniversitesi SBE, 2009.

Eldem, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Evera, Stephen Van. “The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War”, *International Security* (The MIT Press,), Vol. 9, No. 1 (Summer), 1984, (58-107); <http://www.jstor.org/stable/2538636>, accessed: 26/07/2017.

Fairchild, Fred Rogers. “German War Finance”, *The American Economic Review*, Vol. 12, No. 2, June, 1922, (246-261).

- Ferguson, Niall. *Public Finance and National Security: The Domestic Origins of the First World War*, Oxford University Press -Past&Present, No. 142, February, 1994, (141-168).
- Fisk, Harvey E. *The Inter-Ally Debts: An Analysis of War and Post-War Public Finance, 1914-1923*, Banker's Trust Company, NewYork-Paris, 1924. https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/books/intallydebt_fisk_1924.pdf, accessed: 26/9/2018.
- Frieden, Jeff. "Sectoral Conflict and Foreign Economic Policy, 1914-1940", *International Organization*, Vol. 42, No. 1, Winter, 1988, (59-90).
- Güran, Tevfik. *19.Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Harrison, Mark. "Myths of the Great War", (presented as keynote lectures to the Economic History Society Annual Conference at the University of Warwick, 28 March 2014, p. 21 <https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/mharrison/public/myths.pdf>, accessed: 3/10/2018.
- Heaton, Herbert. *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M. A. Kılıçbay ve O. Aydoğuş, Paragraf Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Herrmann, David G. *The Arming of Europe and the Making of the First World War*, Princeton University Press, Princeton, 1997.
- Herwig, Holger H. Herwig. *The First World War: Germany and Austria-Hungary 1914-1918*, 2nd. ed., Bloomsbury Academic. 2014: 11, (227, 270).
- Hür, Ayşe. "1914'te Cihan Harbi'ne Nasıl Girdik", *Taraf Gazetesi*, 18 Eylül 2011.
- Kazgan, Gülten. *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 3. baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16.Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*, 8. baskı, Çev. B. Karanakçı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Koistinen, Paul A. C. "The Industrial-Military Complex in Historical Perspective: World War", *The Business History Review*, Vol. 41, No. 4, Winter, 1967, (378-403).
- Kuczynski, R. R. "German Taxation Policy in the World-War", *Journal of Political Economy*, Vol. 31, No. 6, December, 1923, (763-789).
- Kurtoğlu, Ramazan. *Türkiye Ekonomisi (1838-2010): Mali Bağımlılık, Büyüme, Krizler ve Siyasi Sonuçlar*, Destek yayınları, İstanbul, 2017.
- Lampe, John R. "Stabilizing Southeastern Europe, Financial Legacies and European Lessons from the First World War", in *The Economic Causes and Consequences of the First World War*, Eds: 1. Vujačić and M.Arandarenko, Center Faculty of Economics, University of Belgrade, Čugura Print, Beograd, 2015, (12-33).

- Langlois, Georges, Jean Boismenu, LucLefebvre and Patrice Ragimbald. *20. Yüzyıl Tarihi*, 2. baskı, Çev. Ö. Turan, Nehir Yayınları, İstanbul, 2003.
- Lecture 3: Pre-First World War Global Economy, <http://www.ub.edu/histeco/pdf/lecture3.pdf>, accessed: 3/8/2016.
- Lecture 5: The disintegration of the world economy, 1914 to 1939 AD, <http://www.sfu.ca/~djacks/courses/ECON372/Webnotes/Lecture%2005%20-%20webnotes.pdf>, accessed: 3/8/2016.
- Lee, Stephen J. *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, 2. baskı, Çev. S. Aktur, Dost Kitabevi, Ankara, 2004.
- Lozada, Carlos. "The Economics of World War I", *The National Bureau of Economic Research (NBER)*, 2014, <http://www.nber.org/digest/jan05/w10580.html>, accessed: 21/8/2017.
- Maurer, John. H. *The Outbreak of the First World War: Strategic Planning, Crisis Decision Making, and Deterrence Failure*, Greenwood Publishing Group, Westport, 1995.
- Meerbeek, Nina Van. "Centenary of the Great War: the National Bank in wartime", *National Bank of Belgium Museum*, 2013. <http://www.nbbmuseum.be/2013/11/wartime.htm>, accessed: 8/9/2014.
- Metinsoy, Elif M. "1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Kadınlarının Gıda ve Erzak Savaşı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 243, Mart 2014, <http://www.tarihtoplum.org/i-dunya-savasinda-osmanli-kadinlarinin-gida-ve-erzak-savasi/> accessed: 30/9/2018.
- Mombauer, Annika. *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus*, Routledge, London, 2013.
- Morrow, John, H. "Industrial Mobilization in World War I: The Prussian Army and the Aircraft Industry", *The Journal of Economic History*, Vol. 37, No. 1, March 1977.
- Pamuk, Şevket. "The Ottoman Economy in World War I", *The Economics of World War I*, S. Broadberry-M.Harrison (eds.), Cambridge University Press, 2005, (112-136).
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, 6. baskı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Rady, Martyn. "Review: Samuel R. Williamson, JR. Austria-Hunagry and the Origins of the First World War, Macmillan. 1991", *Hungarian Studies*, 7/1-2.
- Ritschl, Albrecht. "ThePity of Peace: Germany's Economy at War, 1914-1918 and Beyond", *Humboldt University Berlin and CEPR*.

- Royde-Smith, J. Graham and Dennis E. Showalter. "World War I 1914–1918", *Britannica*, Aug 13, 2018, <https://www.britannica.com/event/World-War-I>, accessed: 26/9/2018.
- Sabis, Ali İhsan. Harp Hatıralarım *Birinci Cihan Harbi*, C. 1 (*Birinci Dünya Harbinden Evvelki Hadiseler Harbin Zuhuru ve Seferberlik İlanı: Harbe Nasıl Sürüklendik?*) Nil yayınları, İstanbul, 1990.
- Schulze, Max-Stephan. "Avustria-Hungary's Economy in World War I", *The Economics of World War I*, in Stephen Broadberry-Mark Harrison (eds), Cambridge University Press, 2005 (77-111).
- Strachan, Hew. *The First World War: Volume I: To Arms*. Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Viner, Jacob. "Who Paid for the War?", *Journal of Political Economy* (The University of Chicago Press), Vol. 28, No. 1, Jan. 1920, (46-76). <http://www.jstor.org/stable/1820530>, accessed: 07/07/2017.
- World.ology. Great War/World War I (1914-1919), "Further Understanding: Causes of World War I", *A New Terrible Type of Warfare, New Nations Created in Europe*, http://www.worldology.com/Europe/world_war_1.htm, accessed: 5/4/2016.
- World.ology. "A New Terrible Type of Warfare; *New Nations Created in Europe*", *Great War/World War I (1914–1919)*, 2014, http://www.worldology.com/Europe/world_war_1.htm (7/9/2016)
- Woytinsky, W. S. "Postwar Economic Perspectives 1. Experience After World War I", *Social Security Bulletin*, 1945, pp. 18-20, <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v8n12/v8n12p18.pdf>, accessed: 26/9/2018.

EK-1: 1. DS’nda Ülkelere Göre Sivil İnsan ve Asker Kayıpları (En Yüksekten En Aza)

Toplam ölüm: Osmanlı İmparatorluğu: 5.000.000 Rus İmparatorluğu: 3.311.000 Alman İmparatorluğu: 2.462.897 Fransa: 1.697.800 Avusturya-Macaristan: 1.567.000 İtalya: 1.240.010 Birleşik Krallık: 994.138 Sırbistan: 725.000 Romanya: 680.000 Bulgaristan: 187.500 Yunanistan: 176.000 Birleşik Devletler: 117.465 Belçika: 104.987 Portekiz: 89.222 Karadağ: 3.000 Norveç: 1.892 İsveç: 877 Danimarka: 722 Japonya: 415	Toplam ölümlerin nüfustaki payı: Osmanlı İmparatorluğu: %23,5 Sırbistan: %16,1 Romanya: %9,1 Fransa: %4,3 Alman İmparatorluğu: %3,8 İtalya: %3,5 Bulgaristan: %3,4 Avusturya-Macaristan: %3 Birleşik Krallık: %2,2 Rus İmparatorluğu: %2,1 Portekiz: %1,5 Belçika: %1,4 Karadağ: %0,6 Yunanistan: %0,4 Birleşik Devletler: %0,1 Japonya: %0 Norveç: %0 Danimarka: %0 İsveç: %0
Askeri ölümler: Alman İmparatorluğu: 2.036.897 Rus İmparatorluğu: 1.811.000 Fransa: 1.397.000 Avusturya-Macaristan: 1.100.000 Birleşik Krallık: 885.138 Osmanlı İmparatorluğu: 800.000 İtalya: 651.010 Sırbistan: 275.000 Romanya: 250.000 Birleşik Devletler: 116.708 Bulgaristan: 87.500 Belçika: 42.987 Yunanistan: 26.000 Portekiz: 7.222 Karadağ: 3.000 Japonya: 415	Askeri ölümlerin tüm askerlere oranı: Sırbistan: %38,9 Romanya: %33,3 Osmanlı İmparatorluğu: %28,1 Alman İmparatorluğu: %18,5 Fransa: %16,6 Belçika: %16,1 Rus İmparatorluğu: %15,1 Avusturya-Macaristan: %14,1 Birleşik Krallık: %12,5 İtalya: %11,6 Yunanistan: %11,3 Portekiz: %11,1 Bulgaristan: %7,3 Karadağ: %6 Birleşik Devletler: %2,5 Japonya: %0,1
Sivil Ölümler: Osmanlı İmparatorluğu: 4.200.000 Rus İmparatorluğu: 1.500.000 İtalya: 589.000 Avusturya-Macaristan: 467.000 Sırbistan: 450.000 Romanya: 430.000 Alman İmparatorluğu: 426.000 Fransa: 300.000 Yunanistan: 150.000 Birleşik Krallık: 109.000 Bulgaristan: 100.000 Portekiz: 82.000 Belçika: 62.000 Norveç: 1.892 İsveç: 877 Birleşik Devletler: 757 Danimarka: 722 Japonya: 0	Sivil ölümlerin nüfustaki payı: Osmanlı İmparatorluğu: %19,7 Sırbistan: %10 Romanya: %5,7 Yunanistan: %3,1 Bulgaristan: %1,8 İtalya: %1,7 Portekiz: %1,4 Rus İmparatorluğu: %0,9 Avusturya-Macaristan: %0,9 Belçika: %0,8 Fransa: %0,8 Alman İmparatorluğu: %0,7 Birleşik Krallık: %0,2 Norveç: %0 Danimarka: %0 İsveç: %0 Japonya: %0 Birleşik Devletler: %0